

УДК 94

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.2.29>

З ІСТОРІЇ ЗАСНУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ «ТОВАРИСТВА ВЧИТЕЛІВ ВИЩИХ ШІЛ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ У ЧЕРНІВЦЯХ» НА ПОЧАТКУ XX СТ.

**FROM THE HISTORY OF THE ESTABLISHMENT AND ACTIVITY
OF THE “SKOVORODA SOCIETY OF HIGHER SCHOOL TEACHERS
IN CHERNIVTSI” AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY**

Меленчук О.В.,

orcid.org/0000-0002-1382-7360

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри української літератури

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Діяльність українських товариств наприкінці XIX – на початку XX століття в умовах національно-культурного відродження активізувало учительський рух, що, крім того, підсилювався завдяки педагогічним друкованим органам, на сторінках яких висвітлювалися найрізноманітніші проблемні питання педагогічно-дидактичного характеру, пов'язані зі створенням підручників, матеріального забезпечення вчителів тощо. Йдеться про часописи «Промінь», «Каменярі», які детально інформували не лише про справи шкільні, а й окреслювали загальне суспільно-політичне становище українців на Буковині.

Стаття розкриває історію становлення та розвитку буковинського шкільництва через організацію та діяльність науково-педагогічних товариств, які відстоювали інтереси українських педагогів. Головну увагу присвячено роботі «Товариства вчителів вищих шкіл імені Григорія Сковороди у Чернівцях», заснованого у зв'язку з нагальними потребами українського національного спрямування шкільної освіти на початку XX століття. Акцентовано на причинах заснування товариства, на діяльності його учасників та підкреслено основні напрямки роботи загалом. З'ясовано коло питань, що обговорювалися на засіданнях Товариства імені Сковороди та проблематику виголошених доповідей. Зокрема розглянуто основні положення реферату М. Кордуби, присвяченого проблемі українських підручників для середніх шкіл в Австрії. У ньому автор акцентував на нестачі українських підручників для вивчення класичної

філології, пропонував видавати твори латинських і грецьких авторів українською мовою, враховуючи національні інтереси учнів. Також детально проаналізовано публікації В. Кміцикевича, що розкривають важливі відомості з історії заснування «Товариства вчителів вищих шкіл імені Григорія Сковороди у Чернівцях», яке утверджувало національні ідеї в освітньому середовищі Буковини.

Ключові слова: товариство, Сковорода, національний, підручник, шкільний, освіта, мова, засідання, реферат.

The activities of Ukrainian societies at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries in the conditions of national and cultural revival activated the teachers' movement. It was strengthened by the pedagogical press organs that covered a wide variety of controversial issues of a pedagogical and didactic nature related to the creation of textbooks, such as teacher resources, etc. Specifically, it refers to the magazines "Promin" and "Kamenyari," which thoroughly informed not only about schoolwork but also outlined the general social and political situation of Ukrainians in Bukovyna.

The article reveals the history of the formation and development of schooling in Bukovyna through the organization and activity of scientific and pedagogical societies that advocated the interests of Ukrainian educators. The article mainly focuses on the work of the «Skovoroda Society of Higher School Teachers in Chernivtsi», founded in connection with the urgent needs of the Ukrainian national direction of school education at the beginning of the 20th century. Emphasis is placed on the causes for the establishment of the Society, the activities of its members, and central areas of work. A number of questions, previously discussed at the meetings of the Skovoroda Society and the issues of the delivered reports have been clarified. In particular, the key provisions of M. Korduba's essay, devoted to the problem of Ukrainian textbooks for secondary schools in Austria, were considered. The publications of V. Kmitsikevych, which reveal significant insights from the history of the founding of Skovoroda Society of Higher School Teachers in Chernivtsi, confirming national ideas in the educational environment of Bukovyna, were also analyzed in detail.

Key words: society, Skovoroda, national, textbook, school, education, language, meeting, abstract.

Постановка проблеми. Національно-культурне відродження на Буковині, що бере витоки з кінця 50-х рр. XIX ст., позначилося на усіх рівнях громадсько-політичного та культурно-освітнього життя українців. У цьому процесі важливу роль відіграли політичні, культурно-освітні та просвітницькі товариства, діяльність яких спрямовувалася на захист національних інтересів українців. До числа перших організацій, що об'єднували представників усіх станів з табору народовців та старорусинів, належать «Руська Бесіда» (1869), «Руська Рада» (1870). У середовищі гімназійної молоді утворилися товариства «Согласіє» (1870–1877), «Братній Союз» (1871–1873), а з відкриттям Чернівецького університету почало діяти студентське товариство «Союз» (1875–1921). У 80–90-х рр. XIX ст. на Буковині помітно інтенсифікувався москвофільський рух, що, відповідно, ініціювало роботу низки політичних товариств – «Народная Рада», «Вижницко-Путиловская Рада», студентського товариства «Общество русских студентов Карпат», релігійних та жіночих організацій – «Общество церковных певцов на Буковине», «Русско-православный Народный Дом», «Общество русских женщин на Буковине» тощо.

З іншого боку, в цей період у боротьбі з москвофільством нарощує свої сили суспільний рух українців, внаслідок чого засновано товариство «Руський Народний Дім» (1884), українське вчителство гуртується у «Руській школі» (1887), перейменованій у 1910 р. на «Українську школу», а вже на початку XX ст. розгортають свою діяльність студентське товариство «Молода Україна» (1900), що виокремилася із «Союзу», діють українські студентські товариства

«Запороже», «Чорноморе», спортивно-пожежне товариство «Січ» (1902), гімнастичне товариство «Український Сокіл у Чернівцях» (1903), згодом, у 1914 р., запрацювало молодіжне товариство «Буковинський Полк Українських Пластунів ім. І. Богуна» та ін. Як зазначають автори колективного історичного нариса «Буковина» (1998), у 1901 р. на Буковині було зареєстровано понад 800 різнонаціональних товариств. З них важливу роль відігравали українофільські організації, які відстоювали інтереси студентства, буковинського вчителства, міщанства, ремісників, робітників, православних священників, жіноцтва, підтримували розвиток науки, музичної культури та хорового співу тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З-поміж численних товариств особливий інтерес викликають ті, які згуртовували буковинське вчителство, що в умовах боротьби за українську школу в другій половині XIX – на початку XX ст. були активними виразниками національно-громадського та політичного життя краю. Питання розвитку буковинського шкільництва актуалізовано у працях С. Смаль-Стоцького, В. Сімовича, М. Кордуби, В. Кміцикевича, Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського, В. Ботушанського, О. Добржанського, В. Старика, О. Масана та ін.

Постановка завдання. З огляду на те, що в наукових дослідженнях, окрім констатації факту існування «Товариства вчителів вищих шкіл імені Григорія Сковороди у Чернівцях», відомості щодо роботи цього товариства загалом відсутні, виникає потреба у з'ясуванні деталей його функціонування на Буковині.

Виклад основного матеріалу. Відколи Буковина стала адміністративною одиницею

Австрійської імперії (у 1775 році), розпочався новий етап суспільно-культурних перетворень у краї, що особливо позначилося і на розвитку шкільної освіти, яка до того часу занепадала. На перших етапах цього процесу спостерігалася суцільна румунізація та онімечення, оскільки засновувалися школи із відповідними мовами викладання. Внаслідок приєднання Буковини до Галичини у 1786 році додалася ще проблема латинізації й полонізації. Латинська консисторія, якій підпорядковувалося буковинське шкільництво, виступала проти навчання місцевого населення рідною мовою [1, с. 221], натомість насаджувалася польська мова, культура і католицизм. Буковинські вчителі змушені були викладати румунською, німецькою та польською мовами, а тих, хто відмовлявся виконувати урядові вимоги, звільняли з посад. Як зазначає С. Смаль-Стоцький у праці «Буковинська Русь», «буковинські Русини вже з самого початку були в своїм розвитку вкорочені і упосліджені» [2, с. 23], що тривало до початку 1850-х років, коли у системі шкільної освіти відбуваються помітні зрушення на користь українців. Цьому сприяла «весна народів» – революція у 1848–1849 рр., коли «було запроваджено національні мови в окремих середніх школах австрійської монархії» [1, с. 240], зокрема з 1851 року у Чернівецькій гімназії навчання велося українською мовою лише для дітей з українських родин. Попри незначні успіхи, все ж розвиток українського шкільництва на Буковині відбувався доволі стримано. Від 1870 року розпочинається новий виток в освітній сфері, що було пов'язано з відокремленням школи від церкви і заснуванням спочатку Чернівецької цісарсько-королівської чоловічої вчительської семінарії, а відтак, у 1874 р., Чернівецької цісарсько-королівської жіночої вчительської семінарії, що зумовило стрімке зростання шкіл та збільшення числа педагогічних працівників. Зміцнило позиції українців відкриття в 1905 р. Чернівецької вчительської семінарії, де від 1909 року діяв окремий відділ україністики. За даними колективної праці сучасних буковинських істориків «Буковина: історичний нарис» (1998) на кінець 1912 року в краї налічувалося понад дві тисячі двісті вчителів [3, с. 184], які в умовах національно-культурного відродження все-таки потребували захисту їхніх прав та інтересів.

Організований учительський рух посилено розгортався завдяки діяльності «Буковинського учительського товариства» (1872), «Руської школи» (1887) (згодом перейменованої на «Українську школу», 1910 р. за ініціативою

О. Поповича та С. Смаль-Стоцького), «Взаємної допомоги галицьких і буковинських учителів і учительок» (1905), «Вільної організації українського учительства на Буковині» (1908) та інших товариств, спрямованих на утвердження національної свідомості педагогів, підтримку науково-методичними матеріалами, виданням підручників тощо. Приміром, «Буковинське учительське товариство» видавало педагогічний часопис «Буковинські педагогічні листки», «Руська школа» – часопис з однойменною назвою, відтак суспільно-науковий журнал «Промінь» та серію популярних книжок для дітей «Крейцарова бібліотека». Друкованою трибуною «Вільної організації українського учительства на Буковині» була газета «Каменярі». На шпальтах цих періодичних видань висвітлювалися найрізноманітніші питання педагогічно-дидактичного характеру, зокрема створення шкільних підручників, йшлося про стан справ крайового шкільництва, а також подавалися матеріали на суспільні теми та з різних галузей наук, твори художньої літератури тощо. Потреба друкованих видань була викликана насамперед просвітницькою метою збагачувати і удосконалювати знання педагогів: «Тому ті, котрим серед загальної культурної роботи припало в участі якраз наділяти тим знанєм будучих членів суспільности, а тим самим головню подавати напрям цілому їх суспільному, національному, родинному і індивідуальному життю, вироблюючи сильні характери, способні до осягнення найвисших ідеалів добра і правди – ті люди мусять передовсім посідати висше загальне образovanje, яке лиш уможливає зрозуміти ясно ідеї духа і часу» [4, с. 1], – зазначається у першому номері часопису «Промінь» від 1904 року.

За словами українського лексикографа, перекладача, громадського діяча, педагога В. Кміцикевича, у період діяльності «Руської школи» «збудилася серед українства свідомість того, який великий вплив має прилюдна школа на розвиток національних, політичних і культурних відносин нашої країни; тоді вже бодай дещо зрозуміли ту велику правду, що своя рідна школа дає знання, дає силу, а сила дає владу, а все разом дає: талант – долю і одиничну, і громадську; власна, національна школа стає ідеалом кожного навіть наймізернішого народу!» [5, с. 50].

Ясна річ, спонукою до заснування цілої низки товариств стало помітне зростання потреб буковинського вчительства відстоювати межі власних прав. Тож не дивний факт появи 1908 року ще одного педагогічного товариства, яке об'єднало українське вчительство середньої, фахової й висо-

кої школи, символічно назване на честь українського письменника, філософа і педагога Григорія Сковороди, чий педагогічні ідеї морального та інтелектуального виховання якнайкраще засвоювалися у шкільному середовищі. Йдеться про «Товариство учителів вищих шкіл ім. Сковороди в Чернівцях» (1908–1914), перші загальні збори якого відбулися 12 лютого 1908 року, де було обрано «виділ» у складі таких осіб: Антін Клим (голова), Володимир Кміцикевич (заступник голови), Іван Прийма (писар), Теофіл Бриндзан (адміністратор), Юліан Кобилянський (бібліотекар), Роман Цегельський (контролер), Агенор Артимович (касир), Осип Маковей та Василь Сімович (заступники виділових). За період роботи товариства до числа його керівного складу належали також Мирон Кордуба, Святослав Лакуста, Олександр Попович, Микола Ісепенко та ін. До речі, товариство назвалося іменем Г. Сковороди за спонукою професора В. Сімовича. Спочатку воно налічувало 50 учасників, які поклали сили на те, щоб «здобувати кращу долю своїй школі» [5, с. 52], згодом число зросло до 90 осіб. У різні роки у товаристві головували: А. Клим (1908), І. Прийма (1909), А. Артимович (1910), В. Кміцикевич (1911), М. Кордуба (1912) та ін. Збори проводилися як у Чернівцях, так і в Кіцмані та Вижниці, де існували українські гімназії. Контингент товариства не обмежувався педагогічними працівниками, чимало з яких працювало у Чернівецькій вчительській семінарії, до нього належали й інші, кому не була байдужа доля шкільної освіти.

У повідомленні про заснування «Товариства учителів вищих шкіл ім. Сковороди в Чернівцях» у газеті «Буковина» від 1908 року акцентовано на тому, що його відкриття мотивоване кількома причинами: «[...] подавати до прилюдної відомості всі здобутки наукові, вглядати в відносини влади до школи, викривати всякі вади в шкільнім устрою та оголошувати прилюдно всякі надужитя так в школі, як і проти учителів, старатися приновити до своїх шкіл всякі улущення в навчанню та й полекші в осягненню добрих вислідів науки; щоб не було осередка, де члени українці середніх шкіл могли би схопитися на виміну своїх гадок, ділитися взаємно своїми досвідами і спостереженнями, обговорювати справи всяких затій та атаків на наші школи й на наших товаришів» [6, с. 2]. За словами В. Кміцикевича, спочатку буковинське вчителство гуртувалося в краєвому товаристві «Bukowiner Mittelschule» («Буковинська середня школа»), що об'єднувало педагогів різних національностей із середніх і фахових шкіл Буковини.

У контексті націотворчих процесів постала гостра необхідність у національному спрямуванні школи та в спеціальній організації – окремій структурній одиниці, яка забезпечувала б потреби суто українських вчителів. Тоді чинному товариству «Взаїмна поміч галицьких і буковинських учителів і учительок» мало довіряли. В. Кміцикевич пояснює це тим, що воно не здобуло собі популярності на Буковині, бо не вдавалося йому до кінця виконувати статутну програму, оскільки його діяльність зводилася в цілому до з'ясування особистих непорозумінь між членами товариства [7, с. 22].

Коло обговорюваних питань на засіданнях «Товариства учителів вищих шкіл ім. Сковороди в Чернівцях», які проводилися щонайменше один раз на місяць, стосувалося гостро актуальних проблем шкільної освіти. Серед учасників зібрань порушувалися питання мови, двомовності у середніх школах та в учительській семінарії, видання українських шкільних підручників у середній та фаховій школі, слухалися доповіді на теми історії, літератури, природничих наук. Зокрема зафіксовані «відчити» університетського професора С. Смал-Стоцького на тему: «Як учити української мови у наших школах?», В. Кміцикевича – «Життя й писання Гр. Савича Сковороди», професора історії М. Кордуби – «Українські підручники в середніх школах на Буковині» тощо.

За дорученням Чернівецького товариства ім. Сковороди зі згаданим вище рефератом М. Кордуба виступав 26 вересня 1909 року у Львові, де йшлося про українські підручники для середніх шкіл в Австрії. Він був автором та перекладачем підручників, членом комісії щодо видання шкільних підручників при Крайовій шкільній раді Галичини та членом редакційного комітету львівського науково-педагогічного журналу «Наша школа», – друкованого органу львівського товариства «Учительська Громада», яке тісно взаємодіяло з Чернівецьким товариством ім. Сковороди. Друкована версія виступу М. Кордуби була втілена у цьому журналі.

Питанню підручників члени товариства ім. Сковороди приділяли значну увагу. У своєму рефераті М. Кордуба підкреслював нестачу українських підручників для вивчення класичної філології. Він уважав за потрібне видавати українською мовою латинських і грецьких авторів, враховуючи національні інтереси учнів з обов'язковим включенням згадок про слов'янські, а головне українські географічні координати. Як приклад наводив четверту книгу «Історії Геродота, присвячену історії Східної Європи.

Таку ж рекомендацію М. Кордуба висував при укладанні підручників з географії, де б матеріал стосувався етнічних земель українців. Йому ж належить авторство карти Австро-Угорщини. Натомість відкидав варіант із перекладом підручників з німецької, оскільки їхній зміст не відповідає національному контексту. Загалом же, на думку М. Кордуби, підручники для середніх шкіл Буковини і Галичини повинні готуватися спільними зусиллями галичан і буковинців. Вони «подадуть основу до одноцільного виховання нашої молодіжи, вироблять у неї одноцільний світогляд та допоможуть усунути нездорові наслідки штучного адміністративного поділу, котрий ще досі ідейно ділить дітей спільної вітчизни» [8, с. 96–97]. М. Кордуба закликав створити спеціальну комісію з членів «Учительської Громади» й «Товариства ім. Сковороди» задля спільної підготовки шкільних українських підручників, щоби вони «стояли на висоті вимог науки, дидактики і національного виховання» [8, с. 97], комісію, яку невдовзі було організовано. Учений всіляко протестував проти двомовності шкіл. Дуже слушно підкреслював В. Кміцикевич: «Немилосердно, неначе тараном, валив він у ці, досі ще недоторкальні, мури утраквістичної школи; з мужньою відвагою та нераз із гіркою, гризкою іронією і словом і письмом виказував він нестійність та шкідливість всякого утраквізму по наших школах» [9, с. 185].

Перед Першою світовою війною «Товариство учителів вищих шкіл ім. Сковороди в Чернівцях» розгорнуло широку діяльність. У межах товариства працював так званий «народний університет» під орудою С. Смаль-Стоцького, завдяки якому виховалося ціле покоління буковинських освітян,

кіцманський гурток мовознавців-україністів та шевченкознавців, найпомітніші з них – М. Равлюк, О. Цісик, гурток «словарників» та етнографів, де збирали матеріал для словників – німецько-українського, латинського (1912), зосібна М. Кордуба, В. Кміцикевич. Незадовго до війни товариство почало занепадати. Причиною стали внутрішні чвари, як зауважує В. Кміцикевич, між «автохтонами» (очевидно, буковинцями. – О. М.) і «зайдами» з Галичини, які спричинилися різними політичними поглядами. У вирі воєнного лихоліття «Товариство учителів вищих шкіл ім. Сковороди в Чернівцях» припинило свою діяльність, яку так і не відновило у післявоєнний час, коли Буковина опинилася під румунською кормигою, і всілякий прояв українського національного життя жорстоко придушувався боярською Румунією.

Висновки. Завдяки публікаціям В. Кміцикевича, одного з очільників «Товариства учителів вищих шкіл ім. Сковороди в Чернівцях», постає історія розвитку цієї організації, яка на початку ХХ століття підсилювала національно-культурні й освітні потреби буковинського шкільництва. Успадкувавши краші традиції «Руської школи», «Товариство учителів вищих шкіл ім. Сковороди в Чернівцях» було зорієнтоване на утвердження національних ідей в освітньому середовищі, підвищенні рівня освіти серед педагогів, їх морального і духовного загартування. Його провідниками стали найкращі діячі науки, освіти і культури, що на своїх раменах тримали духовно-освітнє небо Буковини, на якому засвітилися нові імена, що продовжили справу своїх великих вчителів, насамперед Григорія Сковороди і Тараса Шевченка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буковина – її минуле і сучасне : репринт. вид. 1956 р. / за ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Чернівці : Друк Арт, 2019. 968 с.
2. Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь: Культурно-історичний образок. Чернівці : Зелена Буковина, 2009. 192 с.
3. Буковина: історичний нарис / відп. ред. В. М. Ботушанський. Чернівці : Зелена Буковина, 1998. 416 с.
4. Від видавництва / комітет вид. О. Барбір та ін. *Промінь*. 1904. Ч. 1-2. 15 січ. С. 1–2.
5. Кміцикевич В. Товариство учителів висших шкіл ім. Сковороди в Чернівцях. Двадцятьп'ятьліття товариства «Учительська Громада». Ювілейний науковий збірник. Львів, 1935. С. 49–55.
6. З товариства учителів висших шкіл «Сковорода» в Чернівцях. *Буковина*. 1908. Ч. 16. 6 (19) лютого. С. 2.
7. Кміцикевич В. Засноване Товариства учителів висших шкіл ім. Сковороди в Чернівцях. *Наша школа*. 1909. Кн. 1-2. С. 18–23.
8. Кордуба М. Українські підручники в середніх школах на Буковині. *Наша школа*. 1909. Кн. 1-2. С. 91–97.
9. Кміцикевич В. Українська середня школа на Буковині. Двадцятьп'ятьліття товариства «Учительська Громада». Ювілейний науковий збірник. Львів, 1935. С. 181–189.